

Ратомир Миличић, ДРЖАВНИ УДАРИ У ИСТОРИЈИ СРБИЈЕ, Београд, Институт за савремену историју, Чигоја штампа, 2022, 369.

Srpska historiografija postala je bogatija za još jedno važno delo, koje je proisteklo iz pera uvaženog istoričara dr Ratomira Milikića, višeg naučnog saradnika Instituta za savremenu istoriju u Beogradu. U pitanju je naučna monografija *Državni udari u istoriji Srbije*, koju su objavili Institut za savremenu istoriju i Čigoja štampa 2022. godine. Delo je zasnovano na obimnoj neobjavljenoj arhivskoj građi pohranjenoj u Državnom arhivu Srbije, Arhivu Jugoslavije, Arhivu Beograda, Arhivu Narodne skupštine Republike Srbije, Vojnom arhivu, ali i do sada retko istraživanom Nacionalnom arhivu (Velike Britanije) u Londonu. Pored toga, autor je koristio brojnu objavljenu arhivsku građu, periodiku, naučne monografije, članke i digitalne formate.

Na početku monografije nalazi se Predgovor u kojem su objašnjeni razlozi za nastanak jednog ovako značajnog i sveobuhvatnog dela, pobrojani svi ustavi Srbije/Jugoslavije u XIX i XX veku, ukratko sumirane dalekosežne posledice i negativne strane državnih udara, ukazano na značaj memoarske građe u rekonstruisanju istorijskih događaja i iskazane zahvalnosti pojedincima i institucijama na pruženoj podršci i pomoći. Zatim sledi Uvod koji je podeljen na dva dela – *Državni udar* u kojem su date definicija i tipologija državnih udara i u kojem je ukazano na različite državne udare u Evropi tokom istraživanog perioda, i – *Karađorđevići i Obrenovići 1804–1903*. gde je u periodu od gotovo jednog veka prikazana smena dve srpske dinastije kroz pogled na aktivnosti pristalica i uticaj velikih sila, u prvom redu Osmanskog carstva i Velike Britanije. U nastavku, monografija se sastoji od pet velikih poglavlja sa nizom manjih potpoglavlja.

Prvo poglavlje *Srbija kao deo Osmanskog carstva* podeljeno je na jedanaest potpoglavlja: *Ustavni počeci u Srba i smena dinastija; Ustavobranitelji i vladavina kneza Aleksandra Karađorđevića; Borba između kneza Aleksandra i Državnog saveta; Tenkina zavera 1857. godine; Svetoandrejska skupština i svrgavanje kneza Aleksandra Karađorđevića; Povratak Obrenovića na srpski presto; Vladavina kneza Mihaila Obrenovića; Prva zavera protiv Mihailovog režima – Majstorovićeva zavera; Ubistvo kneza Mihaila i vojni puč; Vladavina Milana Obrenovića i ustavno pitanje u Srbiji; Atentati na maloletnog kneza*. Ovde su detaljno analizirani Sretenjski ustav iz 1835. koji je prvi propisao podelu

državne vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku; usvajanje Turskog ustava iz 1838. koji je formalno ostao na snazi do 1869. godine; dolazak na vlast ustavobranitelja koji su se zalagali za ograničavanje moći srpskog kneza u duhu evropskih uticaja i donošenje Građanskog zakonika 1844. godine; sporovi između kneza i Državnog saveta; pokušaj prvog državnog udara u istoriji Srbije – Tenkine zavere 1857. kada je nekolicina članova Državnog saveta pokušala da organizuje ubistvo kneza Aleksandra Karađorđevića; jačanje uticaja Ilije Garašanina i Tome Vučića Perišića i održavanje Svetoandrejske skupštine 1858. kada je usvojen novi Zakon o Narodnoj skupštini i putem svojevrstne revolucije zbačen sa vlasti knez Aleksandar; povratak na vlast kneza Miloša Obrenovića 1859. koji se surovo obračunavao sa protivnicima; drugi dolazak na vlast kneza Mihaila Obrenovića 1860. koji nije podržavao krutu unutrašnju politiku svog oca, verovao da bi trebalo da vlada kao prosveteni apsolutista i nastojao da pomiri dve suprotstavljene političke struje – konzervativce i liberalne; otkrivanje Majstorovićeve zavere 1863. protiv kneza Mihaila 1863. godine; rast ugleda kneza Mihaila vraćanjem šest utvrđenja i gradova Srbiji 1867. i atentat sa smrtnim ishodom koji je na njega izvršen 1868. u beogradskom izletištu Topčideru; dolazak na vlast maloletnog kneza Milana Obrenovića umesto kojeg je upravljalo tročlano Namesništvo koje je donelo Namesnički ustav 1869. u kojem se insistiralo na ustavnosti, ali ne i na parlamentarnosti; te dva navodna pokušaja atentata na maloletnog kneza Milana 1871.

Drugo poglavlje *Parlamentarizam i Kraljevina Srbija* podeljeno je na devetnaest potpoglavlja: *Atentat u Sabornoj crkvi; Deligradski događaj; Topolska buna; Timočka buna; Ustav iz 1888. godine; Slučaj kralja Aleksandra Obrenovića; Državni udar od 1. aprila; Državni udar 1894. godine; Kraljeva ženidba; Aprilski ustav 1901. godine; Dešavanja između 1901. i državnih udara 1903. godine; Državni udar od 24. marta 1903. godine; Majski prevrat; O vladavini i ustavnom delovanju Aleksandra Obrenovića; Prilog: Spisak učesnika u Majskom prevratu; Kraljevina bez kralja; Kontrazavere; Zavereničko pitanje i „Crna ruka“; Solunski proces 1917. godine*. Ovde je objašnjeno kako su izvršena druga dva atentata na kralja Milana Obrenovića – neuspeli ispred Saborne crkve u Beogradu 1882. i na Ivanjdan kod Kalemegdana 1899. godine, kada je kralj lakše ranjen i potom uhapšen niz viđenijih radikalskih prvaka i pristalica dinastije Karađorđević; pokušaj puč tzv. Deli-

gradski događaj iz 1876. kada je ruski đeneral Černjajev izvikao kneza Milana za kralja; podignuta Topolska buna 1877. sa ciljem svrgavanja kneza Milana Obrenovića i povratka Karađorđevića na vlast; organizovana Timočka buna 1883. sa ciljem borbe radikala protiv apsolutizma kralja Milana; donet Radikalni ustav iz 1888. kojim je napušten nemački tip monarhije i uveden britanski obrazac primereniji ideji o vladavini naroda; odigrao se dolazak na vlast kralja Aleksandra Obrenovića 1889. godine; organizovan državni udar od 1. aprila 1893. kada je maloletni kralj Aleksandar preuzeo vlast od namesništva; zatim državni udar 1894. kada se bivši kralj Milan vratio u Srbiju i kada je inscenirana zavera koja je dovela do ukidanja Ustava iz 1888. i vraćanja Ustava iz 1869. godine, odnosno sputavanja parlamentarizma; kralj Aleksandar odlučio da se 1900. oženi nepopularnom Dragom Mašin, što je izazvalo političku krizu u državi; usvojen Aprilski ili Oktroisani ustav 1901. kojim je uveden Senat, odnosno uspostavljen dvodomni sistem; odigrao *Alavantićev upad* u Klenku kod Šapca 1902. godine; izvršen državni udar od 24. marta 1903. kada je kralj Aleksandar prvo ukinuo Ustav da bi izmenio pojedine zakone, a zatim bez skupštinskog odobrenja doneo nove zakone u povratio Ustav, sve zarad uklanjanja radikala sa vlasti; odigrao se Majski prevrat 1903. kada je ubijen vladarski bračni par Obrenovića, gde autor monografije detaljno rekonstruiše spisak učesnika ovog događaja; izvršen dolazak novog kralja Petra Karađorđevića u Srbiju i donet Parlamentarni ustav iz 1903. koji je predstavljao donekle izmenjen tekst Ustava iz 1888. godine; kakvi su bili izazovi parlamentarne monarhije sa čestim promenama većine u Narodnoj skupštini i kontroverzama u Nišu 1903. i Kragujevcu 1906. godine; teklo oslobađanja južnih i zapadnih krajeva srpskog interesnog prostora i došlo do osnivanja tajne organizacije *Ujedinjenje ili smrt (Crna ruka)* 1911. i potonjih razmirica između Dragutina Dimitrijevića Apisa i regenta Aleksandra Karađorđevića; održan Solunski proces 1917. koji je teretio *Crnu ruku* za prevratničke akcije protiv državnih organa i pokušaj pobune u vojsci, a potom i za pokušaj atentata na regenta Aleksandra, što je dovelo do streljanja vođa organizacije na čelu sa D. Dimitrijevićem Apisom.

Treće poglavlje *Kraljevina SHS/Jugoslavija* podeljeno je u šest potpoglavlja: *Srbija u Kraljevini SHS/Jugo-slaviji; Ustav iz 1921. godine – Vidovdanski ustav; Politička situacija; Šestojanuarska diktatura 1929. godine; Progoni pod režimom od 06. januara; Donošenje novog*

Ustava 1931. i ukidanje ličnog režima od 6. januara. Ovde su obrađene teme kako je Kraljevina Srbija iz Prvog svetskog rata izašla kao pobednik, ali bez jasno omeđenih stranaka, i šest pravnih sistema (Kraljevine Srbije, Kraljevine Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Vojvodine i Međumurja, Hrvatske i Slavonije, Slovenije i Dalmacije) ujedinjeno u Kraljevstvo/Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca 01. decembra 1918. godine; doneta tzv. *Obznana* 1920. kojom je bio zabranjen rad radikalnih i separatističkih stranaka, ubijen ministar unutrašnjih poslova Milorad Drašković od strane organizacije *Crvena pravda* što je bio povod usvajanja Zakona o zaštiti države kojim je bila zabranjena komunistička aktivnost i usvojen Vidovdanski ustav 28. juna 1921. koji je proklamovao monarhiju sa parlamentarnim ustrojstvom, pri čemu su kralj i Narodna skupština imali zakonodavnu vlast, upravnu vlast je vršila vlada i sudsku višestepeni sudovi u zemlji, a državu su činili *Srbi, Hrvati i Slovenci – tri plemena jednog naroda*; rastao rivalitet političkih stranaka i frakcija koji je kulminaciju doživeo 20. juna 1928. kada je radikalni poslanik Puniša Račić izvršio atentat u Narodnoj skupštini na poslanike Hrvatske seljačke stranke (HSS), što je dugoročno nanelo veliku štetu jugoslovenskoj državi produbivši jaz između hrvatskih i srpskih političara; kralj Aleksandar Karađorđević, zaključivši da kriza ne može da se reši mirnim putem, 6. januara 1929. uveo je lični režim tzv. *šestojanuarsku diktaturu* ukinuvši saziv Narodne skupštine i Vidovdanski ustav, smenišći vladu i donevši Zakon o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi kojim je dodatno pooštren postojeći pravni okvir i sistem kažnjavanja, uz podelu države na devet banovina i proklamovanje integralnog jugoslovenstva; tekle aktivnosti u dva centra opozicionog delovanja – Beogradu i Zagrebu; kralj Aleksandar 3. septembra 1931. podario Septembarski ili Oktroisani ustav kojim je država promenila ime u Kraljevinu Jugoslaviju, nastavljeno propagiranje jugoslovenskog unitarizma, kralj dobio ovlašćenja da se u sve meša i Narodno predstavništvo činili Narodna skupština (donji dom) i Senat (gornji dom), pri čemu navedeno nije doprinelo smirivanju političke situacije; zbog delovanja ekstremističkih zabranjenih pokreta usledio smrtonosni atentat na kralja Aleksandra u Marseju 9. oktobra 1934. godine, što je dovelo do spoljnopolitičkog okretanja Kraljevine Jugoslavije pod knezom Pavlom Karađorđevićem od Francuske ka Velikoj Britaniji.

Četvrto poglavlje *Jugoslavija u ratu* podeljeno je na osam potpoglavlja: *Početak reorganizacije Kraljevine Jugoslavije – stvaranje*

nje Banovine Hrvatske; *Pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu 25. marta 1941. godine; Vojni puč 27. marta 1941. godine; Dani nakon puča; Vlada u emigraciji, Prenos legitimiteta sa Kraljevske vlade na komuniste; Sporazum Tito–Šubašić; Prilog: Sećanja jednog Puleta*. Ovde su opisana događanja u vezi sa vladama Milana Stojadinovića 1935–1939. i pregovorima Cvetković–Maček oko formiranja Banovine Hrvatske kao neuspelog uvoda u federalizaciju jugoslovenske države; pristupanjem Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu 25. marta 1941. godine; vojnim pučem od 27. marta 1941. kojim su smenjeni Namesništvo i vlada, nova vlada poverena đeneralu Dušanu Simoviću i održane demonstracije protiv pristupanja trojnom paktu u Beogradu, Srbiji, Bosni i Hercegovini, Splitu i Karlovcu, ali ne i Zagrebu, pri čemu autor nastoji da dokaže kako zabranjena Komunistička partija Jugoslavije nije imala ulogu u puču i da je preuveličana teza da je iza puča stajala Velika Britanija usled kasnije kvislinške propagande, ukazujući na veliku podršku demonstracijama od strane Srpske pravoslavne crkve i Srpskog kulturnog kluba; posledicama puča koji su Nemci doživeli kao težak udarac; okupacijom Kraljevine Jugoslavije nakon Aprilskog rata 1941. i delovanjem jugoslovenske vlade u emigraciji preko Krfa, Atine, Krita, Jerusalima, Aleksandrije, Kaira i Londona, koja je razvijala informacione mreže i pomagala jugoslovenskim izbeglicama, pri čemu autor primećuje porast uticaja Velike Britanije, posebno na mladog kralja Petra Karađorđevića, i podeljenost članova vlade po nacionalnim osnovama; *Kairskom aferom* kada je 1942. smenjen đeneral Dušan Simović sa čela vlade, saradnjom Velike Britanije sa prohrvatskim nastrojenim Ivanom Šubašićem, postepenim okretanjem leđa JVuO i đeneralu Dragoljubu Draži Mihailoviću, priznavanjem partizanskog pokreta na savezničkoj konferenciji u Teheranu, odlukama Drugog zasedanja AVNOJ-a 1943. i odlukama Svetosavskog kongresa u selu Ba 1944. godine; formiranjem nove jugoslovenske vlade na čelu sa I. Šubašićem koju mnogi srpski predstavnici nisu podržali, a što je omogućilo da se pod uticajem Velike Britanije postigne prvi sporazum Tito–Šubašić na ostrvu Visu 16. juna 1944. kojim je priznat partizanski pokret i AVNOJ, dok je u kasnijim političkim igrama Josip Broz Tito zabranio povratak kralju u selju, formirao privremenu vladu Demokratske Federativne Jugoslavije, sproveo izbore u nedemokratskim

uslovima 11. novembra 1945. godine, te održao Ustavotvornu skupštinu 29. novembra 1945. čime je zaokruženo prenošenje vlasti sa Kraljevine Jugoslavije na Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju; u sećanjima jednog Puleta autor daje intrigantan odlomak iz memoara Živojina Krstića (1930–2002) o demonstracijama 27. marta 1941.

Peto poglavlje *Na pragu XXI veka* podeljeno je na tri potpoglavlja; „Puč“ *Jugoslovenske narodne armije (JNA) 1991. godine; Peti oktobar 2000. godine* i *Prilog: Petooktobarska sećanja autora*. Ovde je oslikano kako su od poslednjeg ustava SFR Jugoslavije iz 1974. godine, kojim je federativna jugoslovenska država preuređena u labavi savez republika, jačale nadležnosti jugoslovenskih republika i pokrajina; SR Srbija jedina u svom sastavu imala dve pokrajine SAP Vojvodinu i SAP Kosovo; država funkcionisala zahvaljujući Brozovoj *čvrstoj ruci* i stranim kreditima, a ekonomski problemi otvarali političke, poput demonstracija Albanaca na SAP Kosovu 1981. nakon Brozove smrti; pad Berlinskog zida 1989. ujedno označio i slom komunističke ideje u Istočnom bloku; dotada slabo poznati srpski političar Slobodan Milošević počeo da biva sve popularniji pošto je otišao na SAP Kosovo 1987. obećavši tamošnjim Srbima da će ih zaštititi od albanskog nasilja; doneseni amandmani na republički Ustav u Narodnoj skupštini SR Srbije 1989. kojim su pokrajinama oduzeta obeležja državnosti i sužena ovlašćenja, pri čemu je jačanje Srbije dovelo do nezadovoljstva u prvom redu Hrvatske i Slovenije, posebno od 1990. kada se raspao Savez komunista Srbije i održani prvi višestranački izbori; organizovan referendum u SR Sloveniji o izdvajanju iz SFRJ i proglašena njena nezavisnosti što je 1991. dovelo do početka građanskog rata u Jugoslaviji; u političkom vrenju građanskih demonstracija protiv režima u Beogradu i slabljenja moći Predsedništva SFRJ planiran puč u JNA o kojim postoje oprečna svedočanstva i koji se vezuje za sednicu Predsedništva SFRJ iz marta 1991. kada je vojni vrh zatražio da se zaustavi raspad države i zaštiti teritorijalni integritet SFRJ uvođenjem vanrednog stanja što su članovi Predsedništva odbili, a vrh JNA predložio organizovanje vojnog puča od kojeg se odustalo zato što je procenjeno da bi navedeno moglo imati katastrofalne posledice; pokušaj preokretanja izborne volje građana doveo do velikih studentskih i građanskih protesta 1996–1997. godine, na šta se nadovezalo pogoršanje situacije na AP

Kosovu i Metohiji i NATO agresija na SR Jugoslaviju 1999. godine, što je uzdrmalo režim Slobodana Miloševića koji je ustavnim promenama nastojao da ojača položaj i ovlašćenja predsednika SRJ i pokušao da ospori izborne rezultate od 24. septembra 2000. po kojima je pobjedu odneo kandidat Demokratske opozicije Srbije – Vojislav Koštunica, nakon čega je nezadovoljstvo naroda dovelo do protesta koji su kulminirali 5. oktobra 2000. i Milošević javno priznao poraz; u nastavku autor daje svoja petooktobarska sećanja koja predstavljaju značajan memoarski prilog za proučavanje ovih važnih istorijskih događaja.

Dr Ratimir Milikić ocenjuje da u periodu socijalističke Jugoslavije nije bilo državnih udara s obzirom na specifičnost jednopartijskog sistema u kojem je odlučivanje bilo koncentrisano u rukama Josipa Broza Tita i njegovog najužeg kruga saradnika, a partijske čistke 1948, 1966. i 1971. se ne mogu okarakterisati kao državni udari. Na kraju monografije nalaze se: sažetak *Umesto zaključka*, Bibliografija, Registar ličnih imena i Biografija autora. Monografija se čita sa lakoćom i pažnjom, obiluje dragocanim sakupljenim podacima koji pokazuju veliku sistematičnost i trud autora, a poglavlja su kratka, pregledna, hronološka i sintetička, sa majstorski postavljenim pitanjima i izvedenim zaključcima iz istorije dugog trajanja srpske državnosti od dva veka koje čitaoca ne mogu ostaviti ravnodušnim.

Miomir Gatalović

Радосав Туцовић, ДРАГИ ЈОВАНОВИЋ И ГЕНЕРАЛ МАЈСНЕР НА ЧЕЛУ ПОЛИЦИЈЕ У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ: АНАЛИЗА ДЕЛАТНОСТИ ДРАГОМИРА ЈОВАНОВИЋА И АУГУСТА МАЈСНЕРА У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ 1941–1944, Београд, Институт за савремену историју, Чигоја штампа, 2022, 594.

Rad kojim se analizira delovanje Dragomira Jovanovića i generala Augusta Majsnera tokom okupacije napisao je dr Radosav Tucović, istraživač i zaposleni u Institutu za savremenu istoriju. Ova monografija je nastala na osnovu autorove doktorske disertacije pod naslovom *Policijski represivni aparat Nacističke Nemačke i njegovi domaći instrumenti: Analiza delatnosti Dragomira Jovanovića i Augusta Majsnera u okupiranoj Srbiji (1941–1944)*, odbranjene 2021. godine, za šta je autor dobio nagradu „Andrej Mitrović“. Polje interesovanja dr Tucovića jeste

upravo period Srbije pod okupacijom (1941–1944), sa posebnim osvrtom na kolaboraciju, funkcionisanje i organizaciju okupacione policije i Uprave Grada Beograda. Pomenuta monografija je izdata 2022. godine od strane Instituta za savremenu istoriju i Čigoja štampe.

U domaćoj historiografiji je poslednjih godina prisutno povećanje broja radova koji se bave (okupiranom) Srbijom za vreme Drugog svetskog rata, poput radova o kvislinškim vojnim formacijama, ratnim zločinima i funkcionisanjem okupacionih i kvislinških organa vlasti. Ovakav zaokret u historiografiji primetan je od poslednje decenije XX veka, kada popušta uticaj političkog vođstva u istorijskoj nauci pri čemu se, uz postepeno oslobađanje od nametanih ideoloških okvira, širi dijapazon tema kojima se bave istoričari. Zato pojedini aspekti koji se odnose na prostor Jugoslavije u Drugom svetskom ratu, a koji su nekoliko decenija bili marginalizovani ili se uopšte nisu istraživali sada dobijaju na značaju, za razliku od perioda socijalističke Jugoslavije u kojoj su prvenstvo imali radovi koji se bave narodnooslobodilačkom borbom, partizanskim pokretom i delovanjem KPJ za vreme rata.

Monografija je podeljena na uvod i pet poglavlja, koji se dalje dele na manje tematske celine. U prvom poglavlju autor se osvrće na život i karijere Majsnera i Jovanovića pre rata, a zatim u drugom daje pregled okupacione uprave u Srbiji 1941–1944. godine. Treća celina prikazuje represivne mere i rad policijskih organa, četvrto poglavlje govori o profesionalnom i ličnom životu Majsnera i Jovanovića za vreme okupacije, kao i njihove medijske slike i odnosa prema nadređenima i podređenima, dok je završno poglavlje posvećeno padu okupacionog sistema i sudskim procesima posle rata.

Središnja tema ove studije jeste delovanje generala Majsnera koji je od početka 1942. godine rukovodio okupacionom policijom u Beogradu, kao i Dragomira Jovanovića, koji je za vreme rata bio upravnik Grada Beograda i šef beogradske policije. U fokusu je saradnja ove dve ličnosti koje su kao značajne karike u okupacionom sistemu u Srbiji ostavile i lični pečat na represivne mere. Za potrebe istraživanja autor je koristio arhivsku građu koja se čuva u arhivima u Srbiji, i to fondove službi bezbednosti, Specijalne policije, Okružnog suda u Beogradu i Opštine grada Beograda, koji se čuvaju u Istorijском arhivu u Beogradu, zatim građu Vojnog arhiva u kojem se, za potrebe ovog istraživanja, posebno ističe Nedićev fond, građu Arhiva Jugoslavije i Državnog arhiva Srbije.